

DPN 6027

Title : मार्कण्डेय पुराण MĀRKANDEYA PURĀṆA

Run. No. 6718

Cat. No. 66

Micro. No.

Subject पुराण मयूक

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 27X12

Folios 2-20 Lines (in a page) 9
Folio missing 1 st.
Chapt. / act /

Compl. / Incompl.

Author / translator

Scribe / donor

प्रशुपतिमान पःमाय

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Prasupatiman Pahmāya

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thiyasaphu /

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

1
इति मार्कण्डेय पुराणे पाण्डवेय कथा सप्तमे अध्याये ॥ ॥

स्वाथ

नो४

नाथा

संकीर्तनीतमुद्गुहमव्यक्तमनुनासिकम्॥विस्तरं विरसे वैवविश्विष्टं विपमा हतम्॥काकस्वरं सरति तं तथा स्थानविवर्जितम्॥आकुलं तालहीनं च पाठदोषाश्चतुर्दश
संगीतसंशिरः कं पं स्वल्पकण्ठमनर्थकम् २

वाक्यं २ मन्त्र २

माधु मापुरनाथवत्॥एतत्सर्वं विस्तरतो ममाख्यातुमिहार्हम्॥भवान्नो वृद्धीनामवबोधकरः सदा॥इति तस्य
वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महा मुनिः॥देशाद्युदोषरहितो वक्तुं मुपाक्रमामार्कण्डेय उवाच॥क्रियाकालो
यमस्माकं संपाप्नो मुनिसत्तम॥विस्तरेणापि वक्तव्ये नैव कालः प्रशस्यते॥ये तु वक्ष्यंति वक्षिष्ये तानहं जेमि
नेतव॥यथा च नष्टसन्देहं त्वां करिष्यामि पक्षिणः॥पिगाक्ष विराधश्च सुपुत्रः सुमुखस्तथा॥द्रोण
पुत्राः स्वर्गश्रेष्ठास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रविन्तकाः॥सर्वशास्त्रार्थविज्ञाने येषामव्याहतामतिः॥विन्ध्यकन्द
रमध्यस्थास्तानुपास्म्य च पृच्छस्व॥एवमुक्त्वा सत्तमेन मार्कण्डेयेन धीमता॥प्रोवाच मुनिशाह
लो विस्मया मानसः॥जेमिनिस्तवाच॥अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् बीजं वागित्तमानुषी॥यत्पक्षि
णस्ते विज्ञानमापुरत्यंतदुर्लभम्॥तिर्यग्योन्यो यदभवन् तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत्॥कथं
न्वा द्रोणतनयाः प्रोच्यंते ते पतत्रिणः॥किञ्च द्रोण इति ख्यातो यस्य पुत्रचतुष्टयम्॥जातं

विष्ट २

सत्तमेन ४ अक्षर

रामः २

तस्यो ३

कश्च द्रोण इति ख्यातो यस्य पुत्रचतुष्टयं॥जातं गुणवतां तेषां धर्मज्ञानं महा मुने॥मार्कण्डेय उवाच॥अणु
षावहितो भूत्वा यद्भूतं न दने पुरा॥शक्रस्याप्सरसां चैव नारदस्य च संगमे॥नारदो नंदने पश्यत्पुंश्चली गणमध्यगं॥
शक्रं सुराधिराजानं तं सुरवासक्तलोचनं॥सतेनर्षिं वरिष्ठेन दृष्ट्वा त्रंशचीपतिः॥समुपैष्वकं चास्मिददा वास
वमाद रात्रा॥तं दृष्ट्वा बलह्वत्रमुत्थितं त्रिदशंगनाः॥प्रणमुर्त्तश्च देवर्षिं विनयावनताः स्थिताः॥ताभिरभ्य
र्चितः सोऽथ चोपविष्टे शक्रतो॥यथा हं कृतसंभाषः कथाश्च के मनोरमाः॥ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच
महा मुनि॥देह्याज्ञां नृत्पतामासां त्वया मिमंते ति वै॥रामा वकर्कशावाथ उर्वरुपथतिलोत्तमा॥द्युता
चीमेन कावापियत्र वाभवतोरुचिः॥एतत्सुत्वा धिनु श्रेष्ठे वाक् शक्रस्य नारदः॥विचिंत्यां सरसः प्राह विनयाव
नतं स्थिताः॥नारद उवाच॥उष्मा कमिह सर्वांसां रूपोदार्यगुणाधिकं॥आत्मानं मन्यते या तु सानृत्यतु ममाग्र
तः॥नृत्येनालमरूपेण सिद्धिर्नास्त्य रूपतः॥चार्वक्षिणवन्नृत्यं नृत्यमन्य द्विडं वना॥मार्कण्डेय उवाच॥

४ रं भा मिश्र केशी वाद्यताची वाथ बोर्वशी॥तिलोत्तमामेन का वायत्रवा

प्रवर्तते तत्रिणी पाठः ४

वा १

मा. पु.

३

तदाक्वसमकालंतुं एकैकाग्रेणाताः स्ततः॥ अहंगुणाधिकानत्वं नत्वं चान्पाववी दहं॥ तासां संभ्रममा लोकभग
वान्पाक शासनः॥ एतज्जैनमिति ब्राह्ममुनिमात्मगुणाधिकां॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच॥ ॥ शक्रकन्दानुयाता
भिः पृथुस्ताभिः सनारदः॥ प्रोवाचयत्तदा वाकं जैमिने तन्निबोधमे॥ तपस्यंते न गेहस्थयावः क्षोभयते वला॥ दुर्वा
ससमृषिश्चैतानां वीमन्ये गुणाधिकां॥ मार्कण्डेय उवाच॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वै पित कंधराः॥ अशक्यमेतदस्मा
भिर्दुर्वासः कोप कास्मै॥ तत्रासरावपुर्नाममदं रूपेण गर्विता॥ प्रत्युवाचाद्ययास्यामियत्रास्मै संस्थितो मुनिः॥
अधतद्देहधन्तारं प्रमुक्तं द्रियवाजिनं॥ वरशास्त्रगतदक्षिणं करिष्यामि कुसारथिं॥ बद्धा जनार्दनो वापि यदिवानी
ललोहितः तथाप्यद्य करिष्यामि कामवाणक्षतांतरं॥ इत्युक्त्वा प्रजगामाथपालेयादिवपुस्तदा॥ मुनेस्तपः
प्रभावेण प्रशान्तश्चापदाश्रमं॥ सांप्रंस्को किल माधुर्याय त्रास्ते समहामुनिः कोशमात्रस्थिता तस्मादगायत
वरासराः तद्गीतध्वनिमाकर्ण्य मुनिर्विस्मयमानसः॥ जगाम तत्र यत्रास्ते सावाला रुचिरा स्त्रवा॥ तां दृष्ट्वा हवा रमः
दं दशशक्तिरेकथाः ५

रमः

३

ज्ञा १

वाह सर्वज्ञी मुनिः संस्तभ्यमानसं॥ ह्योभसायागतं तत्त्वाक्रोधा मर्षसमन्वितः॥ उवाचे दंततो वाक्यं महर्षिस्तां म
हातपा॥ यस्माद्दुःखार्जितस्येहतपसो नाशकारणात्॥ अगतासि मदे न्मत्ते मम दुःखाय खेचरि॥ तस्मात्सुपर्णो गे त्वं
मक्रो च कलुषीकृता॥ जन्मप्रोक्षसि दुर्वृद्धे यावद्वर्षाणि षोडश॥ निजरूपं परित्यज्य पत्नीं रीरूपधारिणी॥ चतुरसंते
वतनया अविष्यस्य शरोधमे॥ अप्राप्यते शुचप्रीतिं शूल्य पूता पुनर्दिवि॥ वासमाप्स्यसि वक्रव्यं नोत्तरन्ते कथं वन॥
इति वचनमसह्य क्रोधसंरक्तदृष्टिश्च ललवत योतां मानिनीं आवपित्वा॥ जरलतरतरं गंगं पारित्यज्य विप्रः
प्रथिततमगुणैर्घांसं प्रयातः खगंगाम्॥ ५४ ॥ इति श्री मार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयोपस्थानं नाम प्रथमोऽध्या
यः॥ १॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच॥ ॥ अरिष्टनेमिपुत्रो भूद्रुहो नाम पक्षिरादगुरुदस्याभवत्पुत्रः संपातिरिति विष्कतः॥
तस्याप्यासीत्पुतः शरसुपाश्चोवायुविक्रमः॥ सुपाश्च तनयं कुंभिः कुंभैः पुत्रा प्रलोलुपः॥ तस्यापि तनया वास्तां केकः कंधर
एव च॥ कंके केला मृशारे विद्युदूपे तिष्कत॥ दर्दशान्नुजपत्राक्षराक्षसं वनदानुजं॥ आपान सक्तममलस्रग्वरा
वरधारिणी॥ भार्यासहायमासीनं शिलापदे मलेशुभे॥ तदृष्ट्वा त्रकंकेन रक्षः क्रोच समन्वितः॥ प्रोवाच कस्मादाया

वि २

CM

5

10

20

25

30

मा पु

४

सर्व ४

तत्स्वरितो ह्यं ड जाधम ॥ स्त्री सन्निकर्षेति वृत्तं कस्मात्तामुपसर्पसि ॥ नेषधर्मसुबुद्धीनां मिथो निष्पाद्य — ॥ कंक उ
 वाच ॥ साधारणो यं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम ॥ अन्येषां चैव जंतूनां ममता भवतीत्र का ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ उवा
 णामित्यं ह्येन कंकं चिह्ने दराक्षसः ॥ क्षरत्क्षतजवी भक्तं विस्फुरन्तमचेतनं ॥ कंकं विनिहतं श्रुत्वा कंधा क्रोधमूर्च्छितः
 विद्युदूषवधायाशुमनश्चक्रे ॥ इजेश्वरः ॥ सगत्वा शैलशिखरं कंको यत्र स्थितो हतः ॥ तस्य संवा लं चक्रे भ्रातुर्जे नं ४
 सृस्य रेवेचरः ॥ कोपामर्षविवृताक्षो नागेन्द्र इव निःश्वसत् ॥ जगाम स च यत्रास्ते भ्रातृ हातस्य राक्षसः पक्षवा
 तेन महता चालयन् भूधरान् ॥ ॥ नगान्यादप जालानि विक्षिपन् क्षतजे क्षराः ॥ क्षराणां क्षपितशत्रुः स प
 क्षाभ्यां क्रान्तभूधरः ॥ पानासक्तमतिं तत्र तं ददर्श निशाचरं ॥ आताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यंकमाश्रितं ॥ सगूढामपू
 रितशिहरि वंदनमूषितं ॥ केतकी गर्भयत्रा भैरवं तैर्घोरतराननं ॥ वामोरुमाश्रितं चास्य ददर्श यतलोचनं ॥ पत्नी
 मदनिको नाम पुंस्को किल कलस्वरांततो शेषपरीतात्मा कंधरः कंदरस्थितः तमुवाच स दुष्टात्मने हि युध्यस्व वेमया ॥ राम

सर्व २

राम

४

श्वस्तो २

च स्त्री बाल २

यद्वेजेष्टो मम भ्राता विधाति तत्त्वया ॥ तस्मात्त्वां मूढसंमतं न विष्येयमसादनं ॥ विश्रवधातिनां लोका
 येन का मुखातिनां ॥ यास्य से निरया न्यापतां स्वमद्यमया हतः ॥ दुत्पेव पतंगेन्द्रो योक्तः स्त्री सन्निधौ तदा ॥
 रक्षः क्रोधसमाविष्टपत्यभाषतपक्षिणं ॥ यदि ते निहतो भ्राता पोरुषं तद्विदुर्हिय ॥ त्वामप्यद्य हनिष्ये ॥ स्व
 ज्ञेनानेन खेचर ॥ तिष्ठक्षणेन मे जीवन्पतगाधमया स्पसि ॥ इत्युक्त्वा जनपुंजाभं निर्मलं दुमादे ॥ ततः पतगराजस्य
 यक्षाधिपभटस्य च ॥ बभूव युद्धमतुलं यथा गरुड शक्रयोः ॥ ततः सराक्षसं दुमाविध्य वेगवत् ॥ चिह्ने पपत क्रोधात् ५
 गेन्द्राय निर्वीणां गारवर्चसं ॥ पतंगेन्दुश्च तं खड्गं किंचिदुत्प्लुत्य भरतलात् ॥ वक्रैर्ण जग्राह तदा गरुडः पन्नगं यथा ॥ वक्र
 पादतले ॥ मथां डजः ॥ तस्मिन् भग्नततः खड्गं वा द्युद्धमवर्तत ॥ ततः पतगराजेन वक्षस्याक्रम्य राक्षसः
 तुंडपादकैरेण भुशिरसा च वियोजितः ॥ तस्मिन् विनिहते सा खगं शरणमभ्यगात् ॥ किंचित्संजातसंत्रासा बाह्वा
 र्याभवामिते ॥ तामादाय रवगश्चेष्टः स्वकं गहमगात्पुनः ॥ गत्वा स निष्कृतिं भ्रातुर्विद्युदूषनिपातनात् कंधरस्य च

भक्त्या चक्रे क्रोध ३

स्त्री २

कुरुपाण्डवयोर्धुदेवर्तमानेसुदारुणेभ
भावित्वैवकार्यस्परणमध्यन्विवेशसा ४

नर्माधु २

२२

सायु

५

सावेष्टमप्राप्येकारूपधारिणी॥मेनकातनयासुभ्रुःसोपणरूपमादेदे॥सतस्यांजनयामासताक्षीनामसुतांतदा॥मुनि
शापाग्निविलुप्तं वपुं वरं॥तस्यानामंतदाचक्रैताक्षीमिति विहंगमः॥मया पालसुताश्यासं स्वत्वारी
मितबुद्धयः॥जरितारिप्रभृतयो द्रोणं ताद्विजसत्तमाः॥तेषां जघन्यो धर्मात्मावेदवेदांगपारगः॥उपयेमसतां
ताक्षीकंधरानुमतेः शुभा॥कस्यचित्त्वथकालस्पताक्षीगर्भमवापह॥सप्तपक्षाहितेगर्भे कुरुक्षेत्रं जगामसा॥
सापश्यततनदायुद्धं भगदत्तकिरीटिनोः॥निरंतरं शरैश्चासीदाकाशं शलभैरिव॥पार्थकोदंडो निर्मुक्तमासन्नम
तिवेगवत्॥तस्याभुल्लमहिषामंत्वचंचिच्छेदजाठरीं॥भिन्नेकोष्ठे शशांकाभभ्रमावंडचतुष्टयं॥आयुष
श्चावशेषत्वात्तूलं रूपाविवापतत्॥तस्याहसमकालंच सुप्रतीकाङ्गजोत्तमात्॥पपातमहती घंटावाणसंछिन्न
बंधना॥समंसमंतात्संप्राप्ताविभिन्नधरणीतला॥हृदयं तीरवगांडानि स्थितानि पिशितोपरि॥हृते च तस्मि
नृपतो भगदत्ते नरेश्वरे॥वदून्यहान्यभ्रद्युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः॥वृत्ते युद्धे धर्मपुत्रे गतिं सांतनवांतिकं॥

राम

५

घसदागता नितिष्ठंति यत्राणानि द्विजोत्तम

स २

भीष्मस्य गदतो शेषात् श्रोतुं धर्मान्महीपतिः॥आजगाम तमुद्देशं समीको नाम संपर्मी॥तत्र शब्दमश्रुणो
त्रिचीकुंचीति वासतो॥वाल्यादस्फुटवाक्यानां विज्ञाते पिपरं सति॥अथार्षिः शिष्यसहितो घंटामुत्पाद्य विस्मि
तः॥अमातपितृपक्षाश्च शिशुकान्संदर्शयत्॥तास्तत्र तया भूमौ समीको भगवान्मुनिः॥दृष्ट्वा सविस्म
याविष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान्॥सम्पुक्तं द्विजाग्रैश्चुक्रैरुणशुक्रैरुणशुनसास्वयं॥पलायनपरं दृष्ट्वा दैत्यैर्सेन्यसु
रार्दितं॥न गंतव्यं निवर्तयंतं कस्माद्भुजतकातराः॥उत्सृज्य शौर्यं शमीकगतान् मरिष्यथ॥नरपतो युध्य
तो वा पिता वद्ववति मीयितं॥या वद्धा तासजत्पूर्वं न यावन्मैसेद्धति॥एके प्रियं ते स्वगृहे पलायंतोऽपरे ज
नाः॥भुजतो भ्रंतये वापः पिवंतो निधनं गताः॥तथैवान्ये विलासिन्या कान्नुयानाति वामया॥अविक्षतांगाः श
स्त्रैश्च प्रेत राजवशंगताः॥अन्ये तपस्पतिरतानीतां प्रेतनृपानुगेः॥योगाभ्यासरताश्चान्ये नैव प्रापुरमर्त्य
तां॥शं वराय पुशक्षिप्तं वञ्चं कुलिशपाणिना॥हृदये भिहृतसे न तथापि न मृतो सुरः॥ते नैव खलु वज्रेण ते

तथा विलासिनः सर्वकामयाना निरामयाः पाठः ३

मायु नैवेद्यानवाः॥ प्राप्ता कालास्तथोदेत्यास्तक्षणात्रिधनंगताः॥ विदित्वेवं न संत्रासः कर्तव्यो विनिवर्तत॥ ततो नि
 द्रुतास्ते देत्यास्तक्षामरणजं भयं॥ इति शुक्रवचः सम्यक् कृतमेभिः स्वजोत्तमैः॥ ये युद्धे पि न संप्राप्ताः पंचत्वमति
 मानुषे॥ कंठादां पतनं विद्याः कंधा पतनं समं॥ कचमां सवसारं के भूमे रास्तरण क्रिया॥ के ये ते सर्वथा विप्राने
 ते सामान्यपक्षिणः॥ देवानु कूलता लोके महाभाग्यं प्रदर्शनी॥ एवमुक्त्वा स तान् च क्षपुनर्वचनमब्रवीत्॥ निव
 र्त्ततां ह्यात गृहीत्वा पक्षिणा व कान्॥ मार्जाराखु भयं यत्र नैषां मुनिवरा मजाः॥ शपे न तो न कुलादापि स्थाप्यं
 तां तत्र पक्षिणः॥ किंप्रयत्नेन वा विद्या कर्मभिः स्वकैः॥ रक्षते ये खिला लोका यथेते पक्षिवा लनका॥ तथा
 पियत्नः कर्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु॥ कुर्वन्पुरुष का न्तु वाच्यतां याति नो सतां॥ इति मुनिवर वाक्यं चोदितास्ते
 मुनि तनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान्॥ तरुविटपमाश्रिता लिसंघं यगुरथ तापसरम्यमाश्रमं स्वं॥ स चापि
 धर्म्यमनसा भिका मितं गृह्य मूलं कुमुदं फलं कुशं॥ चकार चक्रा पुधु दुर्वेधसां सुरे दुर्वेधस्वत जातं वदसां॥ रामः

५१

मार्गत्रै ४

द्वितीयोऽध्यायः॥२॥

जैमिनिसंवादे २

अपां पतेर्गोपति वितरक्षिणोः समीरणस्यापितथा द्विजोत्तमः॥ धातुर्विधातुस्तथैवैश्वदेविकाः अतिप्रयुक्ता विविधा
 स्तु स क्रियाः॥ इति मार्कण्डेयपुराणे पक्षिणामुत्पत्तिः॥ मार्कण्डेय उवाच॥ ग्रहण्यहनि विप्रैः सतेषां मुनि सत्तमः॥ चकारा
 हारपयसा तथा शुभ्या च पोषसां॥ मासमात्रेण जगुस्तेभ्यो नोः स्पंदनवर्त्मनि॥ कोतूहल विलोलाक्षेर्दृष्टामुनिकुमारैः॥
 दृष्ट्वा महीसनगरां सांभो निधिसरिद्वरां॥ रथचक्रप्रमाणं ते पुनराश्रममागताः॥ अमत्क्रांता त रात्मानो महात्मा
 नो वियो नयः॥ ज्ञानं च प्रकटीभूतं तत्र तेषां प्रधावतां॥ ऋषेः शिष्यानुकंपार्थवदतो धर्मनिश्चयं॥ कृत्वा पुं दक्षि
 णं सर्वे चरणवभ्यवा दयन्॥ उचुश्च मरणत्रयोरात्रो चित्ता स्मत्त्वयामुने॥ गर्भस्थाना मृता माता पित्रा नैवा
 स्म पालिताः॥ त्वयानो जीवितं नृत्तं शिशवो ये न रक्षिताः॥ क्षिता वक्षत ते जास्त्यं कमीणा मिव भुष्यताम्॥ गज
 घरादां समुत्पाद्य कृतवान्दुःखमोचनम्॥ कथं वद्वेयुरवताः स्वस्थान् दक्षाम्यहं कदा॥ कदा भूमेर्दुर्म
 तस्माद्वक्ष्ये कदा दृष्टान्तरंगतान्॥ कदा मे सहजा का न्तिः पांशुना नाशमेष्यति॥ एषां पक्षानिलोत्थेन समीपपरिचा
 समराद्यो रात्रौ क्षि ४ पाठः

आवासभक्ष्यपयसां त्वनो दाता पिता गुरुः॥ ४

मापु

रिणाम्॥ इति चिंतयता ता त्वया स्मरिणी लिताः॥ ते सांपतं प्रहृष्टा स्म प्रवृद्धाः कारवामकि॥ इत्युषिर्वचनं तेषां श्रुत्वा
संस्कारवत्स्फुटं॥ शिष्यैः परिहृतः सर्वैः सह पुत्रेण शृंगिरात्॥ कौत्स हृत्परो भूत्वा नो मां च प
टसंभृतः॥ उवाच तत्त्वतो वृतप्रवृत्तेः कारणांगिरः॥ कस्य शापादिप्राप्ता भवद्विर्विक्रियापरा॥ रूप
स्ववचसश्चैव तन्मे वक्तुमिहार्हं॥ पक्षिण उचुः॥ विपुलाश्च इति रवातः प्रागासीन् निसत्तमः॥ तस्य पुत्रद्वयं ज
ज्ञेसुर्लुं वरुत्तथा॥ सुकृतस्य वयं पुत्राश्च त्वारंभं यतात्मनः॥ तस्यैर्विनयाचारभक्तिनम्राः सदैव हि॥ तपश्च
रणसक्तस्य शास्यमानेन्द्रियस्य च॥ यथाभिमतमस्माभिस्तथा तस्योपपादितं॥ समिन्मुष्यादिकं सर्वं ध्वं वाभ्यवहा
रिकं॥ एवं तत्राद्यवसतो तस्यास्माकं च कानने॥ श्रुजगाम महावर्ष्मा भग्नपक्षो जरा न्वितः॥ आताम्रनेत्रः स्वस्त्रा
त्मापक्षी॥ भूत्वा सुरेश्वरः॥ सत्यशौचसमाचारमतीवोदारमानसं॥ जिज्ञासुस्तमविश्रेष्ठमस्मच्छापभयाय च राम
॥ पक्षुवाच॥ द्विजे इमां क्षुधाविष्टं परित्रानुनिहार्हसि॥ भक्ष्ये सा हि महाभाग पूर्तिर्न वमसा तुला॥ राम
भक्ष्यार्थिनो महाभाग गतिर्भवममा तुल

विंध्यस्य शिरवरेतिष्ठन् पत्रिपत्रेरितेनैवे॥ पतितोऽस्मि महाभागश्च संनेनातिरं हसा॥ सोऽहं मोहसमाविष्टो भूमीं स
प्राहमस्मृतिः॥ स्थितस्ततोऽयमेना ह्रावेतनां प्राप्नवा नहं॥ प्राप्नवेताः क्षुधाविष्टो भवन्तं शरणं कृतः॥ भक्ष्यार्थी
विगतानन्दो द्रयमानेन चेतसा॥ तं कुरु स्वा मलमते मत्रोणायावतां मतिं॥ प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रवै प्राणाबाधोक्षमं
मम॥ स एव मुक्तः प्रोवाच तमिन्द्रं पक्षि रूपिणम्॥ प्राणसंधारणार्थं यदि ते भक्ष्यं तवेक्षितम्॥ इत्युक्त्वा पु
नरं प्येन तमदृच्छद्विजोत्तमः॥ आहारः कस्तवार्थीय उपकल्प्या मया भवेत्॥ स चाह नरमांसेन तृप्तिर्भवति मे
परा॥ अपि रवाच॥ कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवने च ते॥ वयसः परिणामस्ते वर्तते नूनमंडज॥ यस्मिन्नराणां सर्व
षामशेषे हानि वर्तते॥ कस्माद्दृढभावे पिहान् शंसात्मको भवान्॥ क्वमानुषस्य पिशितं क्व वयश्चरन्तव॥ सर्वदा
दुष्टभावानां प्रशमनो नोपजायते॥ अथ वा किं ममेतेन प्रोक्तेनापि प्रयोजनं॥ प्रतिश्रुत्य सदा देयमिति धर्मो व्यवस्थि
तः॥ इत्युक्त्वा तं सविप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः॥ शीघ्रमस्मान् समाह्वय गुणतो यपशस्य च॥ उवाच क्षुद्रहृदयो

मापु
८

मुनिर्वाकं मुनिशूरं ॥ विनया वनता सर्वा भक्तिपुक्ता नृतांजलीन् ॥ कृतो दाहा द्विजश्रेष्ठो मुनिर्वाकमया सह
॥ जातं श्रेष्ठमपत्यं वोयं मम यथा विज्ञाः ॥ गुरुः पूज्यो यदिमतो भवतां न परः पितुः ॥ ततः कुतमेवाकं निर्व
ली केन चेत्तसा ॥ तदा क्यसमकालं च प्रोक्तमस्मात्पिरादृतेः ॥ यद्वदति भवांस्तदेकमेवावधार्यतां ॥ मुनि
रुवाच ॥ ममेव शरणं प्राप्नो विहगः क्षुब्धचित्तः ॥ युष्मन्मांसेन येन तस्य क्षणान्नमिर्भवेदिह ॥ तस्मादय
श्चरन्ते न तथा शीघ्रं विधीयतां ॥ ततो वयं प्रव्यथिताः प्रकम्पोद्भूताः साधवाः ॥ कथं कथमिति प्रोक्तो नेतृकु
र्मिति चाबुक्त्वा ॥ कथं परशरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुधः ॥ विनाशयेत्तयेद्यथा ह्यात्मा तथा सुतः ॥ पितृदेव
मनुष्याणां यासुक्ता निष्कणानि वै ॥ तान्यप्यकुरुते पुत्रो न शरीरपदः सुतः ॥ तस्मान्नेतृकरिष्यामो नो चीर्णयसु
रातनैः ॥ जीवन् भद्रा एव प्राप्नोति जीवन् सुखं करोति च ॥ मृतस्य देहनाशश्च धर्मस्य परमस्तथा ॥ आत्मानं स
र्वतोरक्ष्यमाहुर्वेदविदो जनाः ॥ इत्थं श्रुत्वा वचोस्माकं मुनिः क्रोधादिवज्ज्वलन् ॥ कोपरक्तविह्वलाक्षो धिक्शब्दं राम
धर्म
द्या ४

कृतं सुताः ॥

परुषं वचः ॥ प्रोवाच पुनरप्यस्मान्निर्दहन्निवलोचनेः ॥ प्रतिज्ञायैव चोमहं यस्मान्नेत ॥ तस्मान्म
पुनिर्दग्धास्तिर्यग्यो नोपयास्यथ ॥ एवमुक्ता तदा सोऽस्मास्तं विहंगममववीत् ॥ अन्तेष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रत
श्चोर्द्धदेहिकं ॥ भक्षयस्व सुविश्रब्धो मामनु द्विजसत्तम ॥ पाहारं कृतमेतत्ते मया देहो यमात्मनः ॥ एताव
देव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्षते ॥ यावत्तज्जनात्यग्रस्वसुत्परिपालनं ॥ न यजेद्दक्षिणां वद्विस्तु रप्यप्राप्य
ते महत् ॥ कर्मणा न्येन वा विप्रैर्यत्तत्परिपालनात् ॥ इत्थं पर्वचनं श्रुत्वा सोऽतर्विस्मयनिर्भरः ॥ प्रमुवाच मुनिं
शक्रः पक्षिपधरस्तदा ॥ योगमास्थाय विप्रेन्द्रत्यजे मत्वं कलेवरं ॥ जीवन्मांसं न विषेद्भक्षयामि कदाचन ॥ न ४
तस्येन द्वचनं श्रुत्वा योगपुक्तो भवमुनिः ॥ ततः स्य निश्चयं ज्ञात्वा शक्रोऽप्याह स्वदेहभृत् ॥ प्रोभो विप्रेन्द्रबुद्ध्या
बुद्ध्या शक्रोऽहमागतः ॥ जिज्ञासार्थं मया तेन मम पराधः कृतो न च ॥ तत्क्षमस्वामलमनेका चेच्छाक्रियातां तव ॥ पालनात्
त्यवाक्यस्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥ अद्य प्रभृति ते ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति ॥ तपस्य च तथा धर्मेन ते विप्रो भविष्यति ॥

मापु इत्युक्ता तु गते शोके पिता कोपसमन्वितः ॥ प्रणम्य शिरसा स्माभिरिदमुक्तो महापुनिः ॥ विभ्यता मरणं ज्ञात त्वम
 स्माकं महामते ॥ क्षंतुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता हि नः ॥ त्वगस्थिमांससंघाते पूयशोणितसंतते ॥ कर्त
 व्यानरतिर्यत्र तत्रास्माकमियं रतिः ॥ श्रूयतां च महाभागं यथा लोको विमुह्यते ॥ कामक्रोधादिभिर्दोषैरवशः
 प्रवृत्तारिभिः ॥ प्रज्ञा प्राकारसंयुक्तमस्थिस्थूणं पुरं महत् ॥ चर्ममिति महा रोधं मांसशोणितलेपनं ॥ नवद्वारं
 महायामंसर्वतः स्नायुवेष्टितं ॥ नृपश्च पुरुषस्तैचेतनावानवस्थितः ॥ मंत्रिणे तस्य बुद्धिश्च मनश्चैव वि
 रोधि नौ ॥ यते ते वै वैनाशाय तावुभावितरेतरं ॥ नृपस्य तस्य च त्वारोनाशमिच्छन्ति विद्विषः ॥ कामक्रोध
 क्षथामोहो लोभश्चान्यो महारिपुः ॥ यदा तु स नृपस्तानि द्वा राणां वृत्त्यतिष्ठति ॥ तदा स्वस्थव ॥ श्वे राम
 वनिरातं कश्च जायते ॥ जज्ञानुरागो भवति शत्रुभिर्नीभिभूयते ॥ यदा तु सर्वद्वाराणि विवृतानि समुच्यते ॥

लोभो मान २ पाठः

ल२

रागो नाम तदा शत्रुर्नेत्रादिद्वारमुद्धति ॥ सर्वव्यापी महायामः पंचद्वारप्रवेशतः ॥ तस्यानुमार्गविश
 तितद्वेद्वारं रिपुत्रयं ॥ प्रविश्याथ स वै तत्र द्वारे रिंद्रियसंज्ञितैः ॥ रागः संश्लेषमायाति मनसा च सहेतुरैः
 ॥ इन्द्रियाणि मनश्चैव वशं कृत्वा दुरासदः ॥ द्वाराणि च वशीकृत्या प्राकारं नाशयत्यथ ॥ मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा
 बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् ॥ अमात्यरहितस्तत्र पौरवर्गो जितस्तदा ॥ रिपुभिर्लब्धविवरः स नृपो नाशमश्नु
 त्ति ॥ एवं रागस्तथामोहो लोभः क्रोधस्तथैव च ॥ प्रवर्तन्ते तु रात्मानो मनुष्यस्मृतिनाशकाः ॥ रागा
 क्रोधप्रभवति क्रोधा लोभो मिजायते ॥ लोभाद्भवति संमोहः संमोहात् स्मृतिविभ्रमः स्मृतिभ्रंशाद्बु
 धिनाशो बुद्धिनाशो व्यस्यति ॥ एवं प्रणष्टबुद्धीनां रागलोभानुवर्तिनाम् ॥ जीविते च स लोभा

मातु

१०

नापसादंकुरुसत्तम॥योयंशापोभगवतादत्तःसनभवेद्यथा॥नतामसीगतिंकष्टां ब्रजेममुनिसत्तम
॥अविस्वाच॥॥यन्मयोक्तंनतन्मिथ्याभविष्यतिकदाचन॥नमेवागन्तं प्राहयावदद्येतिपुत्रकाः
॥देवमत्रपरंमन्येधिकपोरुषमनर्थकम्॥अकार्यंकारितोयेनबलादहमचिंतितम्॥यस्माच्च
आभिरहंप्रणिपत्यप्रसादितः॥तस्मान्निर्यक्त्वमापन्नाःपरंस्तानमवाप्स्यथ॥ज्ञानदर्शितमार्गा
स्वनिर्भूतत्केशकल्मषाः॥मत्प्रसादादसंदिग्धंपरांसिद्धिमवाप्स्यथ॥एवंशस्मास्मभगवन्पित्रा
दैववशात्पुरा॥ततःकालेनमहताजनःसर्वोपिवाच्यते॥नास्त्यसाविहसंसारेयो नदिष्टेनवाच्यते॥
योऽन्तरमुक्तगताः॥जाताश्चरणमध्येवेभवतापरिपालिताः॥वयमिथंदिजश्रेष्ठखगत्वंसमुपागताः॥१॥

राम
१०

उवाच

रातेतेषावचः श्रुत्वाशमीको भगवान्मुनिः ॥ प्रत्युवाच महाभागान्समीपस्थायिनो दिजान् ॥ पूर्व
मेवमया प्रोक्तं भवतां संनिधा विदम् ॥ सामान्यपक्षिणो नैते केप्येते दिजसत्तमाः ॥ ये पुद्गेपि
नसंप्राप्ताः पंचत्वमतिमानुषे ॥ ततः प्रीतिमता ते ननु सातामहात्मना जग्मुः शिखरिणां श्रे
ष्ठं विंध्यं दुमलताहतम् ॥ यावदुत्थितास्तस्मिन् चले तत्र पक्षिणः ॥ तपः स्वाध्यायनि
रताः समाधिं कृत्वा न सन् ॥ तत्रैव विरलं असक्रियास्ते पुनितनया विहगत्वमभ्युपे
ताः ॥ गिरिवरगहनेति पुण्यतो येन तमनसो निवसंति विंध्यपट्टे ॥ इति श्री मार्कण्डेयपुराण राम
णे जैमिनि मार्कण्डेयसंवादे नामाध्यायस्तृतीयः ॥ ११

पक्षिजन्मकथन

ऊ४

ले१

मार्कण्डेय उवाच ॥ ॥ सर्वे ते दोषा नयां पक्षिणो ज्ञानिनो भवन् ॥ वसन्ति च विंध्ये तानुपाख्य वृद्धव ॥ इत्थं ये
र्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ॥ जगाम विंध्यशिखरं पञ्चते धर्मपक्षिणः ॥ तत्र यासन् भूतश्च शुश्राव पततां धु
निम् ॥ श्रुत्वा च विस्मया विह्वलितया मास जैमिनिः ॥ स्थातसौ यवसं पन्नं जितश्चासमविस्तरम् ॥ विस्तरं संपदो य
वपद्यते दिजसत्तमैः ॥ तत्रैव निमग्नः सन् मुनिर्माकान् ॥ चित्रमेतदहमन्येन जहाति सरस्वती ॥ वंधुव
र्गस्तथा मित्रयश्चैव परगृहे ॥ तपसा ततः सर्वं न जहाति सरस्वती ॥ इति स चित्रयन्नेव विवेश गिरिकद
रम् ॥ प्रविश्य च ददर्शा सौ शिलापट्टगतान् दिजान् ॥ पठतस्तान् समालक्ष्य मुखदोषविवर्जितान् ॥ स्तब्धैर्ब्रूवतीति
हर्षणा सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ स्वस्त्यस्तु वा दिजश्चैव जैमिनिर्मानि बोधत ॥ व्याश्रित्य मनुपाप्मभवतां दर्शनोत्सुक
म् ॥ संतापो न तु कर्तव्यो यत्पित्रा तं विमन्युना ॥ त्राप्राः खगत्वमापन्नाः सर्वथा दिग्भ्रमवतः ॥ स्फुरित इव कुले केचित्
ज्ञाताः किल मनस्विनः ॥ इव्यनां शो दिजे रेराणां लेनपुशां तितः ॥ दत्वा याचति पुरा दत्वा वधति चापरे ॥ पातयित्वा च
पार्थिवे तत्तदभव संक्षयात् ॥ एतदुच्यते वदुर्गो विपरीतं तथा मया ॥ भावाभावसमुद्भेदैर्जसं व्याकुलं जगत् ॥ इति स

४२

मार्कंडेय० चिंत्यमनुसां के कर्तुमर्हथ ॥ ज्ञानस्य फलमेतत्तद्वदो कहेष्वधृष्यता ॥ ततस्ते जैमिनिं सर्वपाघाद्याभ्यामपूजयन् ॥
 १२ अनामयवपपठुः प्रणिपत्य महामुनिम् ॥ अथोतुः खगमाः सर्वव्यासशिष्यान्तेपानिधिम् ॥ सुखोपविष्टविश्रान्तपक्षा
 निलहत्कमम् ॥ ॥ पक्षिणा उवुः ॥ अथ नः सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ यत्पश्यंमसुरेव च तव पादांबुजद्वयम् ॥
 पित्तिको पाग्निस्तद्वतो यो न देहेषु वर्तते ॥ सोद्यशोतिंगतो विप्रयुष्मद्दर्शनवारिणो ॥ कञ्चित्कुशलं ब्रूहन्नाश्रमे मृगपक्षि
 षु ॥ वृक्षेषु यलता गुल्मे त्वक्तारत्नगण ॥ ति ॥ अथ वानैतदुक्तं हि स म्यगस्माभिर्गदतेः ॥ भवता संगमोपेयाते घामकुशलं कुतः ॥
 प्रसादं वक्तुं शत्रुगुह्यागमनकारणं ॥ देवानां मिव संसर्गो वताभ्युदयो महान् ॥ येनास्मद्भाग्यगुरुराया नीतो दृष्टि
 गोचरः ॥ जैमिनिस्वाच ॥ श्रूयतां दिज्ज्ञाह्लाः कारणेन कं द्यम विंधस्य हागतो रम्यं रेवा वारिकुणोक्षितं ॥ संदेहा
 नभारतेशास्त्रितांश्च पृष्टुमिहागतः ॥ मार्कंडेय महात्मानं पूर्व भगु कुलोद्बहम् ॥ तयंतं पृष्ट्वा नृवंसं देहान्भारतप्र
 ति ॥ ससं पृष्ट्वा मम प्राह संति विंधो महाबले ॥ शरणं पुत्रा महत्मानस्तव क्षपत्यर्थवत्तद्व ॥ तदा कथं नादितश्चाह मागता
 स्मिमाहा गिरि ॥ तच्छृणु धर्मशयशाश्रवा व्याख्यातुमर्हथ ॥ पक्षिणा उवुः ॥ विषये सति वक्ष्यामो निर्विशंकं शृणुषु १२

ततः ॥ कथं ते न वदिष्यामो यदस्मद्बुद्धिगोचरे ॥ चतुर्षु पि ह वै देषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ॥ समस्ते पुनर्था गेषु च शान्ते देह संतम ॥
 एतेषु गोचरे स्माकं बुद्धेर्ब्रह्मणः सत्तम ॥ प्रतिज्ञा तु समा नो दुतथापि न हि शकुमः ॥ तस्माद्दत्तं विश्रवं संदिग्धं यद्विभा
 तिते ॥ वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ न चेन्मोहो भविष्यति ॥ जैमिनिस्वाच ॥ संदिग्धानि ह वस्तु निभारतं प्रतियाति मे ॥ शृणुषु
 मम ता स्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ दत्तं मनुष्यातां प्राप्नुः कृतकृत्योऽपि स प्रभुः ॥ वासुदेवो रिविलाधारः सर्वकारण
 कारण ॥ कस्माच्च पादुपुत्राणामेका सा दुपदात्मजा ॥ पचानां महिषी कृष्णा सुमहान च संशयः ॥ भेषजं ब्रह्म हत्या
 यावलं देवो महाबलः ॥ तीर्थयात्रा प्रसंगे न कस्माच्च कृहलायुधः ॥ कंचदो पदयास्ते कृतदारपरिग्रहः ॥ पांडुनाथम
 हात्मानो वधमापुरनाथवत् ॥ एतत्सर्वं कथ्यतां मे संदिग्धं भातमिति ॥ कृतार्थः सन्मुखं येन गच्छेत् यन्निजमाश्रमम् ॥
 पक्षिणा उवुः ॥ नमस्कृत्य सुरशाय विस्मये प्रभविह्नवे ॥ पुरयार्यं परमं गायशाश्रवायावयाय च ॥ चतुर्ब्रह्मात्मने न
 स्पैत्रिगुणार्था गुणाय च ॥ वदिष्याय गिरिष्ठाय वेरणाय मिताय च ॥ यज्ञां गायस्त्रिलागा यं वेदां धैरिदिताय च ॥ यस्मा

मा. पु.

१२

४ पुराण-पा.

दण्डं रं नास्ति यस्मान्नास्ति वृहन्नरं ॥ येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ॥ आविर्भाव तिरोभावदृष्टादृष्टविल्ल
 शणा ॥ वदति यत्सृष्टमिदं तथैवाते च संहृतं ॥ ब्रह्मणो वादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिः ॥ सकृत्मायुर्दिनवैक्यं पु
 नानि जगत्त्रयं ॥ पृथि पतपत थेशानं मकवाणा विनिर्हते ॥ यस्मिं सुगणो र्यज्ञा विलुप्य ते न पृ ज्वनाम ॥ प्रवक्ष्यामाम
 तं ज्ञात्वा व्यासस्य ॥ तं कर्मणाः ॥ येन भूतमुद्दिश्य धर्माद्या प्रकटीकृताः ॥ आपो नाग इति प्रोक्ताः ॥ आपो वेन रस्तन
 वः ॥ अयनं तस्य ताः पूर्वते न नागयणाः स्मृतः ॥ स देवा भूगवाः सर्वे व्याप्य नागयणा विभुः ॥ वतुद्धा संस्थितो ब्रह्मन्सगु
 णो निर्गुणस्तथा ॥ एकामूर्तिं न निर्दिश्य दुर्लभं श्रुतिता बुधाः ॥ ज्वाला मालो परुद्धा गीति स्था सा योगिनां प
 रा ॥ दूरस्था वा न्निकस्था च विज्ञेया सा मुखातिगा ॥ वासुदेवाभिधानो सो निर्ममत्वनदृष्टते ॥ नृपवर्गादय
 स्तस्य नभावाः कल्पना मयाः ॥ अस्त्येव सा शुद्धा सुप्रतिष्ठे कुरुपिणी ॥ द्वितीया पृथिवी मूर्द्धा शेषा ख्याधारयत्पदः ॥
 तामसी तामसा ख्यातातिर्यक्तं समुपाश्रिता ॥ तृतीया कर्मकुरुते प्रजापाल नतत्परा ॥ सत्त्वोद्विक्ता तु सा ज्ञेया ध

सदा २

१३

मं संस्थानकारिणी ॥ चतुर्थी जलमध्यस्था शेते पन्नगतलपणा ॥ रजस्तस्या गुणः सर्गं करोति वसं देवहि ॥ या तृतीया
 हरेर्भक्तिः प्रजापाल नतत्परा ॥ सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति नियतं भुवि ॥ प्रोद्धतान सुगच्छंति धर्मविद्वितिका
 रिणाः ॥ या तिदेवान्नातश्चान्यान्धर्मश्चाप्युपाश्रिता ॥ यदा यदा तु धर्मस्य ग्लानिर्भवति जेमिने ॥ अभ्युत्थानम
 धर्मस्य तदात्मानं सज्जत्यसौ ॥ भूतपुराणपदं रापोत्रेणापो निरस्य व ॥ एकपादं धृत्या तवातानलिनीव वसु
 धना ॥ कृत्वानृसिंहस्य हिरण्यकशिपदेतः ॥ विप्रवितिमुखाश्चान्ये दानवा विनिपातिताः ॥ वामनादी तथै
 वान्यान् संख्यातुं समुत्सहे ॥ अवतारान् जस्येह माथुरः सा प्रतस्वयं ॥ इति सा सात्विकी मूर्तिरिव तारं करोति वै ॥ प्र
 युमेति च सा ख्याकर्मण्यवस्थिता ॥ देवत्वेथ मनुष्यात्वेति र्यग्यो नो वसं स्थिता ॥ गृह्णाति तत्त्वभावं च
 वासुदेवे ह्यसदा ॥ इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योपियत्पुः ॥ मानुषत्वं गतो विष्णुः मृगयाम्येषा पुनः ॥ ५८
 ॥ इति श्री मार्कण्डेयपुराणे चतुर्व्यूहावतारः ॥ ४ ॥ धर्मपक्षिणा उक्ता ॥ त्वष्टुः पुत्रे हते ब्रह्मन् पूर्वमिदं स्थितं जसा ॥

ता ३

चतुर्थोऽध्यायः ॥

इव २

मा. पु.

१४

ब्रह्महत्याभिभूतस्य पराहानिरजायत ॥ तदा धर्मो विवेशाथ शक्तेते जो पवारतः ॥ निस्तेजाश्चाभवच्छुको धर्मतेजसि
निर्गते ॥ ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा कुहं प्रजापतिः ॥ अवनुं वजरो मे कामिदेव वनमववीत ॥ अद्य पश्यंतु मे वीर्यं न
यो लोकाः संदेवताः ॥ सच पश्यतु दुर्द्धिब्रह्महापाका मनः ॥ स्वकर्म निरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ॥ इत्यु
क्त्वा क्रोधा रक्ताक्षो जटामग्नौ जुहावताम् ॥ ततो बृत्रः समुत्तस्थो ज्वालामाली महासुरः ॥ महाकायो महादेश
भिन्ना जनचक्षुः प्रभः ॥ इन्द्रश्चतुर्मेयात्मा त्वष्टृतो जो पवृंहितः ॥ अहं यदहं नि सो वदं दियुपातं महासुरः ॥ वधा वलः ५ पा
यवात्मनो दृष्ट्वा बृत्रं शक्रो महासुरः ॥ प्रेषयामास मत्पुत्रीं नृसंविमिच्छन् भयातुरः ॥ सार्वभकुस्तदा तेन वृत्रेण
समयं क्षया ॥ ऋषयः प्रीतिमनसः सर्वभूतहिते रताः ॥ समं पश्यन्तं समुल्लेख्य यदा शक्रेण घातितः ॥ बृत्रव
र्षाभिभूतस्य तदा वलमशीयेत ॥ तच्छुक्रं देहविभ्रं वलं सारतमा विशत ॥ सर्वव्यापिनमव्यक्तं वलं स्पेवाधिदे
वताम् ॥ अहं यदा यदा शक्रो गोतमं रूपमास्थितः ॥ धर्मयामास देवं इन्द्रस्तदा रूपं शीयेत ॥ अग्रे प्रत्यगलाव

वलः ५ पा

१४

सदः सभा ३

ग ९

रणं यदतीव मनोहरं ॥ विहाय दुष्टं देवं दृष्ट्वा सत्पातं तनुत ॥ धर्मो गते जसा त्यक्तं बलहीनमरपिणम् ॥
ज्ञात्वा सुरेन्द्रं देतेयाः सर्वं ते वकुरस्य मम ॥ गजामुद्रिक्तवीर्याणां देवेन्द्रं विजिगीषुवः ॥ कुलेषु तिवलां देत्यां च
जायतः महासुरे ॥ कस्यचित्त्रथ कालस्य धरणी भारपीडिता ॥ जगाम मेरुशिखरं सदायत्र दिवो कसा ॥ तेषां
साकथयामास भूविभा नावपीडिता ॥ तनु... जे देत्योत्थं वेदकारणमात्मनः ॥ येन भवद्विरसुरा निह
तां पृथुलौ जसः ॥ ते सर्वमानुषे लोके जानागे हे पुभृताम् ॥ अक्षौ हि रापो हि बहुलास्तद्वानात्रो ब्रजाम्यधः ॥ तथा
कुरुध्वं विदशायथाशांतिर्भवेन्मम ॥ ॥ पक्षिणो वुः ॥ ॥ ते जो भागे स्ततो देवा अवेते र्दिवो मही ॥ प्रजाना मुप
कार्थं भूभारहनर्गा यव ॥ पदि इन्द्रं जेते जस्तनुमोच स्वयं वृषः ॥ कुंत्यो जातो महातेजा स्ततो गजा युधिष्ठिरः ॥
वलं मुमोच पवनस्तत्र भीमो व्यजायत ॥ उत्पन्नो यमलो माद्रा शक्रपुत्रो ॥ शक्रवीर्या इतश्चैव जेते पाथो
धनं जयः ॥ पंचधा भगवानिस्थ मवतीर्णः शतक्रतुः ॥ तस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी रूपा दुता शनार ॥ योगीश्व

ज्ञानास्य कस्यचित् ॥

महा

शक्रस्यैकस्य सापत्नी रू

मा. पु. १५ रः शरीरगणिकुर्वेति बहुलान्यपि। पंचानामेकपत्नीत्वमित्येतत्कथितं तव॥ श्रूयतां वलदेवोपियथायाता सरस्वती॥ १॥ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे विष्णुविष्णुः ॥ ५ ॥ धर्मपक्षिणा उचुः॥ ॥ रामः पार्थिवं प्रीतिं श्रुत्वा क्रुतम्यत्नी गत्वा॥ चिंतयामासु बहुधा किं कृतं मुक्तं भवेत्॥ कृते न हि विना नाहं यास्ये दुर्योधनं प्रति॥ पांडवं वा सुमाश्रित्य कथं दुर्योधनं नृप॥ जामातरं तथा शिष्यं द्यातयिष्ये नरेश्वर॥ तस्मान्न पार्थयास्यामि नापि दुर्योधनं प्रति॥ तीर्थेषु प्रावर्षिष्यामि तावदात्मानमात्मना॥ कुरूणां पांडवानां च यावदायकं लप्यते॥ इत्यामं न्य हृषीकेश पार्थ दुर्योधनावपि जगाम द्वारकां सोरिः स्वसैन्यपरिवारितः॥ गत्वा द्वा रावतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलो॥ श्रोगं तत्रैषु तीर्थेषु पेपोपानं हलायुधः॥ पीतयानो जगामाथैव तोद्यानमुद्धिमत्॥ हस्ते गृहीत्वा सुमदीं रेवतीं मम संगे पमाम्॥ स्त्रीकंदं वकमध्यस्थो ययौ मृतः॥ ॥ सददर्शवन् वीरिणो रमणीयमनुत्तमं॥ सर्वतु तारपुष्पाद्यं शाखा मृगगणकुलं॥ पुरणप्रसवसोपेतं संपल्लवमहावनं॥ संश्रवन् प्रीतिजनना १५

सखलत्वदम् २

वल्लभा

महाराजकानामलकां लिङ्गं काश्च महाफलान् पा ४

मृग. पा १

कान् २ अश्वत्थादीस्तथाजी
राम. पा २

कलान् शुभान्॥ श्रोत्ररम्या सुमधुनान् शब्दान् वगमुखेरितात्॥ सर्वतु फलरत्नाद्यान् सर्वतु कुसुमोज्ज्वला न्॥ अग्रपुष्पादप्यांश्चैव विहगैरनुनादितान्॥ अग्रमना मातकां भव्यान् चारिकेलान्संतिदुःखान्॥ शिरवि ल्वांसं जंवीरान् दाडिमां च जीपूरकान्॥ पनसां च कुचान् मोक्षान् च पांश्चातिमनोरमान्॥ पागवतां स्तथा कोला च लिनान् प्रवेतमान्॥ भल्लां च कां लिङ्गं काश्च तल्लकान् थमहाफलान्॥ इगुदां च मर्दोश्च हरीतकीं वि भीतकान्॥ रतान्याश्च तस्कां च शय दुनंदनः॥ तथैवाशाकपुन्नागं केतकीं वकुलान् थ॥ चंपकान् मृगपर्णां च कर्णिकारान् समालतीन्॥ पारिजातां चो विद्वान् मंदोर्दीवगन्थान्॥ पाटलां च पुष्पितां च मृगवद्वारुमां स्त थान्॥ शालां च स्तालां च मालां च त्रिवुलां च जं भवान्॥ वकारे शतपत्रं च भृंगं च जस्तथां च मुकैः॥ कोकिलैः च लविकैश्च हारिणैश्च जीवजीवैः॥ प्रियपुत्रैश्च तैश्च तथान्यैर्विविधैः स्वैः॥ श्रोत्ररम्यसुमधुरं कुजं च द्विश्च वि धिष्ठितं॥ सरसि च सपद्मानि मनोज्ञां लिलानि च॥ कुमुदे शतपत्रं च तथा कोकनदोत्पले कंदारैः कमले

अ ३

सुमे. पा १

मा. पु. आपि व्यावितानि समंततः ॥ कारं वै शुकवाकैश्च तथैव जलकुकुं ॥ कारं वै प्रवैहं सैः कूर्मैर्मंदुभिरेव च ॥ एतैश्च
 १६ नैश्च कीर्णानि तथा नैर्जलवारिभिः ॥ क्रमेणोत्थं वनं गीरिः प्रक्षमाणो मनोरमम् ॥ जगमानुगतः स्त्रीभिर्लताभिरि
 वपादपः ॥ सदृशं द्विजं स्तत्र वेदं वेदांगपाणान् ॥ कोटिकाभार्गवोश्चैव भारद्वाजान्संगोत्तमान् ॥ विविधेषु
 च संभ्रतान् वंशेषु द्विसप्तमान् ॥ भार्गवान्मोडलान्वात्स्यास्तथात्रयाश्च सर्वदा ॥ कथाश्रवणवेद्वात्कानुप
 विष्टान्महत्सु च ॥ कृत्वा जिनात्तरीयेषु कुर्वन्पुष्पेषु च ॥ स्तत्र च ते यामुष्यस्थं कथयानं कथां शुभाः ॥ पानागिनीः
 सुरभीरामाद्यानां च रिताश्रयाः ॥ दृष्ट्वा गमं द्विजाः सर्वं मधुपानां रोगक्षरणं ॥ मत्तोयमिति मत्त्वानां समुत्सुस्त्वरात्
 ताः ॥ प्रजयंतो हलधरं स्तत्र तं स्तत्र वंशजं ॥ ततः कोपसमाविष्टा हली स्तत्र महावलः ॥ निजघानविवृताक्षः
 क्षोभिताशेषमानवः ॥ अथासति पदं वास्तस्मिन् स्तत्रे निपातिते ॥ निष्क्रान्तास्तद्विजाः सर्वे वनात्कृत्वा जिना
 वराः ॥ अवधूतं वात्मानं मन्यमानो हत्वा युधः ॥ चिंतयामास सुमहत्तमया पापमिदं कृतं ॥ वंशं स्थानं गतो १६

ततोऽध्वं ३

मनु पा २

मा. पु. हेययत्स्तो विनिपातितः ॥ तथा हि मे द्विजाः सर्वे मामवेक्ष्य विनिर्गताः ॥ शरीरस्य च मे गंधो लोहस्य वासु
 खावहः ॥ आत्मानं चावागच्छामि ब्रह्म प्रमिव कुसितं ॥ धिगमयंत तथा पानमभिमानमभीहता ॥ ये राक्षसे न सुमह
 मया पापमिदं कृतं ॥ तत्कापालं चरित्वा मित्रं तद्वा दशवार्षिकं ॥ स्वकर्म रत्नापनं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमं ॥ अ
 थं ये यं समारुहन्तीर्थयात्रा मया धुना ॥ एतां मे व प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वती ॥ पापं यद्यपि मे किंचिन्न
 को गतितदग्रहं ॥ लोकाचारप्रवृत्त्यर्थं तीर्थयात्रां को गम्यहं ॥ अतो जगाम रामो वै प्रतिलोमां सरस्वती ॥ अ
 तः परं शृणुष्व मे पांडवेय कथां श्रयम् ॥ १॥ अतिश्रीमं के रोडय पुराणे ॥ ॥ धर्मपद्विणाडु ॥ ॥ हरिश्चंद्रश्च रा
 जर्षिरासीत् वेतापुगे पुरा ॥ धर्मोत्मा पृथिवीपालः प्रोक्तसर्कति ॥ ननु भिक्षं न च व्याधिना कालमरणवृणा
 म् ॥ नाधर्मरुचयः पौरास्तस्मिन् शासति पार्थिवे ॥ बभूवुर्न तथोन्मत्ता धनवीर्यतपो मदेः ॥ नाजामंत स्त्रिय
 श्वैव कश्चिद्वा प्रयो वनाः ॥ न जानन्त्यः स्त्रियं शैव पुरुषस्वमृते परम् ॥ सकदाचिन्महाबाहुररण्ये तु सरस्वती १७

मनु लः ३

४ वलदेव तीर्थयात्रा ४८: ६

मा. पु. मृगन् ॥ सुश्रावशब्दमसक्तत्रामस्वेत्यथोषिताम् ॥ विहाय समृगं राजामभैरित्य भाषत ॥ मयि शासति दुर्मेधा
 ७ कोयमन्यायदृतिमात्र ॥ तत्क्रान्तितानुसारीवसर्वारंभविघातकृत् ॥ एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्नराट्समाचिन्त
 यत् ॥ विश्वामित्रो यममुलं तप आस्थाय वीर्यवान् ॥ प्रागसिद्धाभवादीनां विद्याः साधयति वती ॥ साध्यमानाः
 क्षमामौ न चित्तसंयमिनां मुना ॥ तावैभयार्ताः कन्दनिकथं कार्यमया ॥ तेजस्वी कोशिकश्चेष्टो वय मिदं ४
 मद्यमुदुवला ॥ कोशान्ते तास्तथाभीता दुःपारं प्रतिभाति मे ॥ अथवायं नृपः प्राप्नो माभैरिति वदन्मुहुः ॥
 इममेव प्रविश्या भुसाधयिष्ये यथेष्टितम् ॥ इति संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वेततः ॥ तेनाविशो वृषः क्रोधादि
 दं वचनमब्रवीत् ॥ कोयं वध्नाति वस्त्रान्ते पावकं पापकृत् नरः ॥ वलास्र तेजसा युक्ते मयि पत्यावुपस्थिते ॥
 कोद्यमत्कार्मुकं क्षिप्रविदीपितदिगुत्तरैः ॥ शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रा प्रवेक्ष्यति ॥ विश्वामित्रस्ततः क्रुद्धः
 क्रत्वा तन्मृपतेर्वचः ॥ कुक्षेऽपि वरे तस्मिन्नेषुर्विद्यां क्षणेन तः ॥ सवापिराजा तद्दृष्ट्वा विश्वामित्रं तपोनि

धिम ॥ भीतः पावेदतात्पर्यं सहसा श्वत्थपर्णवत् ॥ सदुरात्मनितियदातिष्ठतिष्ठेति वाववीत् ॥ ततः सरा
 जा विनयात्प्रणिपत्याभ्यभाषत ॥ भगवन्नेषमंधर्मो नापराधो मम प्रभो ॥ न क्रोद्धमहं सिमुने निजधर्म
 रतस्य मे ॥ दातव्यं रक्षितव्यं च धर्मतेन महीक्षिता ॥ चापंचोद्यम्य योद्धव्यं धर्मशास्त्रानुसारतः ॥ विश्वा
 मित्र उवाच ॥ दातव्यं कस्य के रक्ष्याः कैर्योद्धव्यं च ते वृष ॥ क्षिप्रमेतन्ममावस्त्वय धर्मभयं तव ॥ राजो
 वत् ॥ दातव्यं विप्रमुखेभ्यो ये चान्ये रूरादृत्तयः ॥ रक्ष्याभीताः सतो युद्धं कर्तव्यं परिपंथिभिः ॥ विश्वा
 मित्र उवाच ॥ यदि राजा भवान्मम ग्राजधर्ममवेक्ष्यते ॥ निर्यष्टुकामो विप्रो हं दीयतामिष्टदाक्षिणाः ॥
 धर्मपक्षिणा उवाच ॥ एतदा जावचः क्रत्वा प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ पुनर्जातमिवात्मानं मेने प्राह च कोशि
 क्रमु ॥ उच्यताम् भगवन् यत्ते दातव्यमविशङ्कितम् ॥ दत्तमित्येव तद्विद्विद्यद्यपि स्यात्सु दुर्लभम् ॥
 हिरण्यं वा सु रत्नं वा पुत्रं पत्नी कलेवरम् ॥ प्राणां राज्यं पुरं लक्ष्मीर्यद्याभिप्रेतमात्मनः ॥ विश्वो

मा. पु. मित्र उवाच ॥ राजन्वति गृहीतो यं यत्ने दत्तः प्रतिग्रहः ॥ प्रयच्छ पथमं मद्यं दक्षिणां राजसूयकीम् ॥ राजो
 १८ वाच ॥ ॥ ब्रह्मन्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो वयम् ॥ वि यतां द्विजशार्दूलयस्तवैवः प्रतिग्रहः ॥ विश्वामि
 त्र उवाच ॥ स सागरवनोपेतं सभृद्भ्रामपतनम् ॥ राज्यं च सकलं वीररथाश्वगजसंकुलम् ॥ को दद्यात् ॥ वृको
 शश्च यश्चान्यदि द्यते तव ॥ विना भाग्यं च पुत्रं च शरीरं च तवानघ ॥ धर्मश्च सर्वं धर्मज्ञो यं त्वमतु गच्छति ॥
 बहुना वा किमु क्तेन सर्वमन्यत्पदीयताम् ॥ पक्षिण उवाच ॥ पृष्ट्वैते वमनसा सो विकारमुखो नृपः ॥
 तस्यैवैव च न श्रुत्वा तथेत्याह कृतांजलिः ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ सर्वस्वं यदि मे दत्तं राज्यं सुवीर्यं धनं
 म् ॥ प्रभुत्वं कस्य राजर्षे राज्यं स्वतापसे मयि ॥ हरिश्चन्द्र उवाच ॥ यस्मिन्नेव मया काले ब्रह्मन् दत्ता वसुध
 रा ॥ तस्मिन्नेव भवान्त्वामी किमु तान्यो महीयति ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ यदि राजस्त्वया दत्ता मम सर्ववसुध
 रा ॥ तत्र मे विषये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तुमर्हसि ॥ पक्षिण उवाच ॥ कृत्वा राजा तदा वाक्यं वज्रपातोपमं मुने ॥

मुहूर्तश्च निश्चेदो नाहं कोऽस्मीत्यचिन्तयत् ॥ मुहूर्तं त्वाप्यसंज्ञां तु ब्रह्मशापभया तुरः ॥ ज्ञात्वा वशिष्ठ
 जनगं सर्वत्यागे करोम्यतिमु ॥ श्रो गीस्त्रादिसकलं मुक्ताभूषणवाहनम् ॥ तत्सुवल्कलमावध्य सह
 पत्न्या सुतेन च ॥ तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गंतुं प्रवक्तुम् ॥ स पत्न्या सैव या सार्द्धं बालकेनात्मजेन च ॥
 व्रजतस्ततो ध्यायंयानं स ह तन्मयम् ॥ कयास्य सीत्यदत्त्वा मे दक्षिणां राजसूयकीम् ॥ हरिश्चन्द्र उवाच ॥
 भगवन् राज्यमेतत्ते दत्तं निहतकण्टकम् ॥ अवशिष्टमिदं ब्रह्मन् दद्यादेह त्रयं मम ॥ विश्वामित्र उवाच ॥
 तथापि खलु दातव्या द्युक्ता दक्षिणा मम ॥ विशेषतो बालगणानां हन्त्यदत्तं प्रतिश्रुतम् ॥ यावत्तोषोरा
 जस्यैवास्त्रगणानां भवेन्नृप ॥ तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयकी ॥ प्रतिश्रुत्य च दातव्यं यो द्वयं वा
 ततायिभिः ॥ रक्षितव्यास्तथा वा तस्त्वयैवं प्राक्यति श्रुतम् ॥ राजो वाच ॥ मासेनैव विषये प्रदास्ये दक्षिणा
 धनम् ॥ सांपतन्नास्ति मे विज्ञमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ गच्छ गच्छ नृप श्रेष्ठ स्वधर्मपरिपालय ॥

यत्त ४

२ हरिश्चन्द्र उवाच ॥ भगवन् सांपतन्नास्ति दास्ये कालक्रमेण ते ॥ प्रसादं
 कुरु विप्र भगवन् धर्मं रतस्य मे ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ किं प्र
 माणा मया कालः प्रतीक्ष्यस्ते जनाधिप ॥ शीघ्रमावश्यं
 शापाग्निरन्यथा त्वं प्रवक्ष्यति ॥

धर्मपक्षिण
 उवाच ॥

त २

मा. पु.
१५

शिवश्चपंथाभवतुमासंतुपरिपंथिनः॥**पक्षिणाउचुः**॥ अनुज्ञातःसगच्छेतिजगामवसुधाधिपः॥**पद्मामनुचि**
तामांतुमनुगच्छन्तंप्रिया॥ तंसभार्यंनृपश्रेष्ठंनिर्यान्तंससुतंपुरात॥ दृष्ट्वापुत्रकुशुःपौरराज्ञश्चेवानुयायि
न॥ हानाथकिंजहास्यस्मान्नित्यार्तिपरिपीडिता॥ त्वंधर्मतत्परोराजनर्दीनानुग्रहकृत्तथा॥ नयास्मानपि
राजर्वेयदिधर्ममवेक्षसे॥ सुकृतंतिष्ठराजेन्द्रभवतोमुखपद्मजम्॥ पिबामेनेत्रभ्रमरैःकदाद्रक्ष्यामहेपुनः॥
यस्यप्रयातस्यपुरोयांतिपृष्ठेचपार्थिवाः॥ तस्यानुयातभार्येयंगृहीत्वाबालकंसुतम्॥ यस्यभृत्याःप्रया
तस्ययात्यग्रेगजसंस्थिताः॥ सएवपद्माराजेन्द्रोहरिश्चन्द्रोद्यगच्छति॥ हाराजन्सुकुमारंतेसुभु
ज्ज्वलन्॥ पथिपांशुपरिक्षिप्तंमुखंकीदृग्भविष्यति॥ तिष्ठतिष्ठन्तृपश्रेष्ठस्वधर्मममुपालय॥ आनृशं
स्यंपरोधर्मःरुत्रियाणांविशेषतः॥ किंचारेःकिंसुतैःक्षत्रैर्धनैरपितथापिवा॥ सर्वमेवपरित्यज्यहास
भूतावयंतव॥ हानाथहामहाराजहास्वामिक्किंजहासिनः॥ हावीररिपुदप्यह्रिश्चन्द्रमहीपते॥ यत्र

रम्यं स मु
त्र समु ४

१८

परि २

पाण्डुमुहसि ४

त्वंतत्रहिवयंतत्तुखेयत्रवैभवान्॥ नरकंनभवान्यत्रसस्वर्गोयत्रवैभवान्॥**पक्षिणाउचुः**॥
उतिपौरवचःश्रुत्वा राजाशोकं स्तुतः॥ अतिष्ठततदामार्गंतेषामेवानुकम्पया॥ विश्वा
मित्रोपितंदृष्ट्वापौरवाक्यार्गलाद्वितम्॥ रोषामर्षविदृताक्षःसमागत्यवचोववीत्॥ धिक्
त्वादुष्टसमाचारमनृतंजिह्मभाषिणाम्॥ ममराज्यंप्रदत्वायपुनः॥**पक्षिणाउचुः**॥ इत्युक्तः
परुषंतेगच्छामीतिसवेपथुः॥ ब्रुवन्नेवययौशीघ्रमाकर्षयित्वाकरे॥ कर्षतस्तोप्रियांभायी
सुकुमारीश्रमातुराम्॥ दण्डकाष्टेनसहसाताडयामासकौशिकः॥ तांतथाताडितांदृष्ट्वाहरि
श्चन्द्रो नरेश्वरः॥ गच्छामीत्याहदुःखार्त्तानान्यत्किंचिदुदाहरत्॥ अथविश्वेतदादेवाःपञ्चपा
दुर्दयालवः॥ तिहवस्यंनृपंदृष्ट्वाहरिश्चन्द्रनरेश्वरम्॥ विश्वामित्रमुपापस्त्वकां॥**पक्षिणाउचुः**॥ समवा
प्ससिमेनायंयज्विनांश्रेष्ठःस्वराज्यादवरोपितः॥ कस्यवाश्रदयापूतंहुतंसोमंमहाध्वरे॥ पीत्वा

भोगा २

वयंप्रयास्यामो मुदं मंत्रपुरस्सरम् ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा कोशिकोऽपि रुपाब्धितः ॥ शशापतामनु
द्यत्वं सर्वेषु यमवाक्येषु ॥ प्रसादितश्च तैः प्राह पुनरेतामहा मुनिः ॥ मानुषत्वेऽपि भवतां भवि
तीत्येव संततिः ॥ नदारसंग्रहश्चैव भवितान्वचमस्मरः ॥ कामक्रोधविहीनाश्च भविष्यन्मसुराः पु
नः ॥ पक्षिणा उचुः ॥ ततो वने रुंशैः स्वैर्देवास्ते कुरुवैरमनिद्रौ पर्दीर्गमसंभूताः पंचवै पाण्ड
नन्दनाः ॥ एतस्मात्कारणात्पंचपाण्डवेयामहारथाः ॥ नदारसंग्रहं प्राप्ताः शापात्तस्य महा मु
नेः ॥ एतन्ने सर्वमाख्यातं पाण्डवेयकथाश्रयम् ॥ गीतं प्रश्नचतुष्टयं किमन्यत्परिहृत्सि ॥ ६॥
इति मार्कण्डेयपुराणे पाण्डवेयकथासप्तमोऽध्यायः ॥ ॥

प्रश्नत्रयं समाख्यातं पाठः २